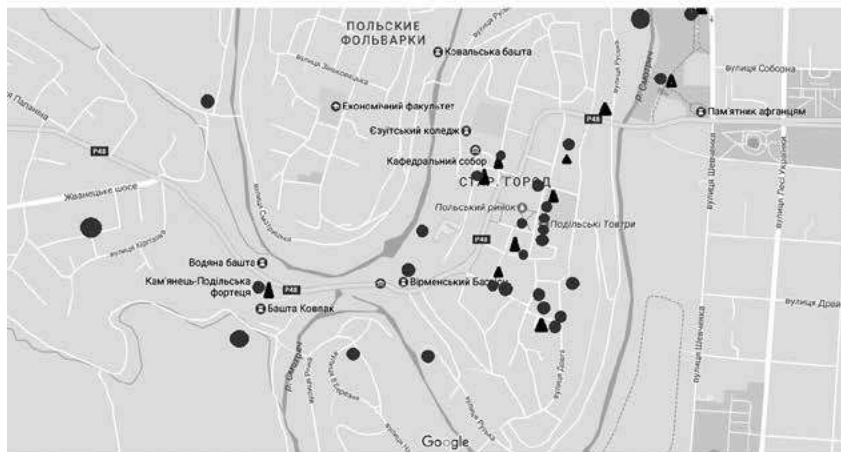

Мал. 8.

Мал. 9.

Сергій Щур,
кандидат історичних наук,
науковий співробітник ДІКЗ «Межибіж»

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ В ПРАЦЯХ МИКОЛИ БОРИСОВИЧА ПЕТРОВА (1952 – 2008)

Матеріал присвячений видатному досліднику історії Кам'яння-Подільського – Миколі Борисовичу Петрову.

Життя і творчість науковця-історика знайшли своє відображення у декількох газетних публікаціях [1], у численних збірках наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету [2]. У них неодноразово йшлося про великий внесок ученого в розробку проблем з історії Кам'яння-Подільського.

Критично до його наукової діяльності поставилась київська дослідниця О. Пламеницька [3]. Між ними розгорнулася масштабна наукова дискусія. В той час, як О. Пламеницька «дорікала» М. Петрову надмірно критично і зверхню оцінку праць історіографів XIX – початку XX ст., і звинувачувала його у «самолюбстві» та переоцінці власного внеску в дослідження історії Кам'яння [4], М. Петров, у свою чергу, визначав її недостатню ознайомленість з джерелами XV-XVII ст. при дослідженні кам'янецьких старожитностей [5]. Вважаємо, що такі оцінки є наслідком серйозних розбіжностей не лише в світогляді вчених, але й у підході до джерел і методологічних засад при вивченні історії.

Оцінюючи наукову спадщину М. Петрова як історіографічне джерело, слід зазначити, що свої праці він писав на основі великої кількості джерел. Це видно як з приміток до його робіт, так і з самого їх змісту. До джерел він ставився критично, аналізуючи і порівнюючи різні за походженням документи, які потрапляли йому до рук. Учений ввів у науковий обіг значну кількість раніше невідомих архівних документів. При написанні наукових статей використовував чималий масив опублікованих документів і робіт відомих дослідників. У основі методології його досліджень покладений принцип позитивізму. Для об'єктивного подання матеріалу він дотримувався канонів історизму, висвітлення фактів в їх хронологічній послідовності.

У цілому, тематика досліджень М. Петрова поділяється на три провідних напрямки наукового пошуку. Перший з них пов'язаний з дослідженням історії Кам'яння-Подільського XII-XVIII ст.; другий – з історією міст і містечок Поділля та Волині епохи середньовіччя і раннього модерного

часу; третій – з історіографічною спадщиною дослідників, які досліджували подільські та волинські старожитності.

Микола Борисович ще наприкінці 1970-х рр. окреслив свою основну тему наукового дослідження – «Історична топографія Кам'янець-Подільського XII-XVIII ст.». З того ж часу почали з'являтися статті, присвячені її окремим аспектам, перші праці в збірниках матеріалів і тез наукових конференцій [6], окремі брошури [7]. Кандидатська дисертація Миколи Борисовича присвячена історії Кам'янець-Подільського [8]. Дану роботу він писав на базі Інституту археології АН УРСР під керівництвом П. Толочка. Захистив її 24 грудня 1987 р. на спеціалізованій Раді Інституту археології АН УРСР [9].

Досліджуючи ранні етапи історії Кам'янець-Подільського, учений дійшов висновку про існування міста ще починаючи з часів Галицько-Волинського князівства, а датою його виникнення вважав рубіж XII-XIII століть [10]. Вивчаючи початкові етапи історії міста, М. Петров провів археологічні обстеження міста та його околиць в радіусі 8 км. Ним зафіксовані трипільські поселення, городище скіфського часу (VII-IV ст. до н. е.), пам'ятки черняхівської культури II-V ст. н. е., антські пам'ятки VI-VII ст., 6 поселень XII-XIII ст. [11] Таким чином, слідом за Ю. Сіцінським довів, що в Кам'янці-Подільському немає культурних нашарувань I-III ст. н. е. [12], а знахідки окремих монет і речей римських часів не дають підстав стверджувати про існування тут міста у вищезгаданій час. Праці, присвячені середньовічній історії Кам'янець, складають вагомий частину бібліографії вченого. Він вивчав соціотопографію та націотопографію міста, його економічну історію та інші аспекти. Одним із основних аспектів дослідження історії Кам'янець у роботах історика являється націотопографія міста [13]. Микола Борисович ніколи не залишав поза увагою своїх досліджень той факт, що в пізньому середньовіччі та в нові часи в Кам'янці проживали різні етнічні громади (русини (українці), вірмени, поляки та інші етноси) [14], кожна з яких залишила певну культурну спадщину. Особливу цінність становить дослідження, присвячені руській громаді [15], оскільки подібного роду праць в історіографії обмаль. Вивчаючи руську громаду, він звернув свою увагу на історико-топографічний розвиток її кварталів упродовж XVI-XVIII ст. Учений дійшов висновку, що воно було корінним і найдавнішим в Кам'янці, а його історична спадщина є не меншою, аніж інших громад. Відзначав неприязнь до української громади з боку польської адміністрації та простежив експансію польського магістрату на квартали української громади. Загалом, при висвітленні історико-топографічного розвитку кожної з

громад, автор подавав опис та локалізацію їх ринків, головних храмів, вулиць, оборонних укріплень, вивчив особливості містобудівних норм, соціальну топографію. Дійшов висновку, що на формування їх кварталів впливали не лише містобудівні норми та географічний фактор, а й політичні умови в Речі Посполитій [16]. Він висвітлив окремі факти взаємовідносин між мешканцями руської, польської та вірменської юрисдикцій, кожна з яких мала свої ділянки в межах півострова. Своєрідним науковим підсумком у дослідженні топографії міста стала поява у 2002 р. його монографії під назвою «Історична топографія Кам'янець-Подільського кінця XVII-XVIII ст. (Історіографія. Джерела)» [17]. У ній Микола Борисович висвітлив особливості соціально-економічного, культурного та містобудівного розвитку Кам'янець-Подільського кінця XVII – XVIII ст., простежив їхній вплив на історичну топографію міста, а також проаналізував стан вивчення проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Науковець визначив особливості соціальної топографії, планувальну структуру фортеці і багато інших топографічних даних про Старе місто й передмістя, культові та адміністративні споруди, оборонні укріплення, ринки. Досліджуючи торговельні відносини Кам'янець, автор підкреслював високий рівень економічного життя в XV-XVII ст. На основі знайдених писемних джерел XV-XVIII ст. він охарактеризував операції купівлі-продажу в місті, багатогранність ринкових відносин, чималий асортимент товарів, які заповнювали кам'янецький ринок, грошові одиниці та багато аспектів торговельного спрямування. Вони, з одного боку, були характерні для багатьох тогочасних міст, а з іншого – робили Кам'янець неповторним [18]. Разом із тим, автор зазначає, що наприкінці XVII – на початку XVIII ст. торгівля перебувала в занепаді, а впродовж XVIII ст. вона відроджувалася і досягла чималих успіхів [19]. Поряд з вивченням особливостей внутрішньої та зовнішньої торгівлі, він звертався до дослідження стану ремесл і промислів [20], сільськогосподарських занять передмість, замку та старостинських сіл [21].

Для повного відтворення картини економічного життя середньовічного Кам'янець автор приділив увагу проблемі міських землеволодін та сільськогосподарських занять мешканців міста. Він довів, що цей аспект був притаманний багатьом великим містам. Водночас, сільськогосподарське виробництво не було значною складовою економіки міста. Воно серйозно поступалось ремеслам і торгівлі.

Кам'янець, як важливий оборонний форпост, центр ремесл і торгівлі, культури і релігії України, неодноразово привертая до себе увагу іноземців, котрі залишили про нього цінні і багатогранні свідчення. Досліджу-

ючи різні аспекти історії Кам'янця-Подільського, М. Петров не оминув писемні свідчення іноземців [22], які дійшли до нашого часу. Особливо учений відзначив опис Кам'янця, який здійснив Ульріх фон Вердум. Він подав відомості не лише про географічне розташування та опис укріплень, а й висвітлив етнічний склад населення і його націотопографію. Науковець зазначав, що у відомих нам записках іноземних мандрівників, політичних, військових, релігійних і культурних діячів, яким судилося відвідати місто, про нього залишено багато позитивних спогадів. Більшість з них стверджували, що Кам'янець був великим транзитним торговельним осередком між Заходом і Сходом, неприступною фортецею, а польський хроніст Ян Длугош відносив його до числа найважливіших економіко-релігійних осередків і оборонних форпостів Польщі.

Підсумовуючи слід сказати, що М. Петров є таким же феноменом для Кам'янця-Подільського, як Кам'янець-Подільський – феноменом в історії України і Європи вцілому. Його наукова спадщина – це помітний слід у дослідженні історії Кам'янця-Подільського та Поділля.

Список використаної літератури

1. Будзей О. Микола Петров: «Кам'янець – це феномен» / Олег Будзей // Подолянин. – 2002. – 20 груд. – С. 5; Будзей О. Ювілейний подарунок місту / Олег Будзей // Подолянин. – 2003. – 31 січ.; Гавришук А. Історик древнього Кам'янця / А. Гавришук // Студентський меридіан. – 2002. – 30 груд. – С. 2.
2. Степанков В. С. Микола Борисович Петров / В. С. Степанков // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 2. – С. 346-364.
3. Пламеницька О. Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі / О. Пламеницька. – Кам'янець-Подільський: АБЕТКА, 2005. – 388 с.
4. Там само. – С. 12.
5. Петров М. Б. Історико-топографічний розвиток кварталів української громади Кам'янця-Подільського XV-XVIII ст. / М. Б. Петров // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 7. – С. 218.
6. Петров М. Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського (до історіографії питання) / М. Б. Петров // Тези доповідей V-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С. 152-153.
7. Петров М. Історична топографія Кам'янця-Подільського з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Методична розробка / М. Петров, І. Винокур. – Хмельницький, 1983.

8. Петров Н. Б. Историческая топография Каменца-Подольского XII-XVIII вв.: дис. на соискание ученой степени кандидата исторических наук / Николай Борисович Петров. – К., 1987. – 243 с.
9. Степанков В. С. Микола Борисович Петров / В. С. Степанков // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 11. – С. 466.
10. Петров Н. Б. Историческая топография Каменца-Подольского XII-XVIII вв. – С. 52-66; Петров М. До початку історії Кам'янця-Подільського / М. Петров, І. Винокур // *Mapra Mundi*: зб. наук. пр. на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996. – С. 113-135.
11. Баженов Л. В. Хроніка археологічних досліджень Кам'яниччини (80-і роки XIX – середина 90-х XX ст.) / Л. В. Баженов, О. Л. Баженов // Кам'яниччина в контексті історії Поділля: наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1. – С. 50-51.
12. Степанков В. С. Вказана праця. – С. 468.
13. Петров М. Б. До питання про соціальну топографію Кам'янця-Подільського в другій половині XV – 60-х роках XVI ст. / М. Б. Петров // Тези доповідей VI-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 74-75; Петров М. Б. Польський ринок Кам'янця-Подільського XV-XVIII ст. в історико-топографічній структурі міста / М. Б. Петров // Наукові праці Кам'янець-Подільського педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 5(7). – С. 76-90; Петров М. Б. Вірменські квартали Кам'янця-Подільського другої половини XVII – XVIII ст. в історико-територіальній структурі міста / М. Б. Петров // Наукові праці К-ПДУ: зб. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Вип. 2, т. 1. – С. 86-89.
14. Петров М. Б. Населення Кам'янця-Подільського та його етнічна структура в другій половині XVII – у XVIII ст. / М. Б. Петров // Наукові праці Кам'янець-Подільського педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 11. – С. 93-104.
15. Петров М. Б. Українська громада Кам'янця-Подільського кінця XIV – XVIII ст. / М. Б. Петров // Міжнаціональні відносини в контексті українського державотворення: історія та сучасність. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 148-155.
16. Петров М. Б. Польська громада Кам'янця-Подільського XV-XVIII ст. (адміністративно-правовий та соціальні аспекти) / М. Б. Петров // Освіта, наука, культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 10. – С. 89-106.

17. Петров М. Б. Історична топографія Кам'яця-Подільського кінця XVII-XVIII ст. (Історіографія. Джерела) / М. Б. Петров. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 384 с.
18. Петров М. Б. Внутрішня торгівля Кам'яця-Подільського крізь призму простору і часу (XV-XVIII ст.) / М. Б. Петров // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 20-24.
19. Петров М. Б. Кам'янець-Подільський – важливий осередок торгівлі України в XV-XVIII ст. / М. Б. Петров // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 8(10). – С. 179-190.
20. Петров М. Б. Соціально-економічний розвиток Кам'яця-Подільського в другій половині XVII – у XVIII ст. / М. Б. Петров // Студії Кам'янець-Подільського центру дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 1. – С. 225-245.
21. Петров М. Б. Сільськогосподарські заняття мешканців кам'янецького замку та сіл його староства у XV – XVII ст. / М. Б. Петров // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 16. – С. 191-205.
22. Петров М. Б. Кам'янець-Подільський очима іноземців XV-XVII ст. / М. Б. Петров // Кам'янець-Подільський у конспекті українсько-європейських зв'язків: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 18-22.